

DÁVID ÁGOTA*

EURÓPAI KULTURÁLIS IDENTITÁS

„Európának van egységes múltja, talán egységes jelene is van, de jövőjét, karakterét meg kell alkotni. Ez az európaiság fogalmának lényege. Ki kell ugyanis tölteni konkrét tartalommal az új Európa fogalmi kereteit.”¹

Az európai kulturális identitás témája a '90-es években, a szocialista – kommunista rendszerek összeomlása után újra előtérbe került. Egyrészt, mivel az Európai Közösséget a Szovjetunió megszűnése erős identitásformáló tényezőtől fosztotta meg, másrészt mivel a csatlakozásra váró kelet-közép-európai államok európaiságukra való hivatkozásakor ismételten felmerült a kérdés: hol húzódnak Európa határai? Mely államok tartoznak Európához? Mi tartja össze őket, mik a közös értékeik, hagyományaik, vannak-e közös történeteik?

A témával, éppen jelentőségénél, aktualitásánál fogva széles körű szakirodalom foglalkozik. Ezek a munkák – s dolgozatom is – azonban többnyire a témával kapcsolatos szubjektív gondolatokat tartalmaznak, hiszen mind a kultúra, mind az identitás, mind Európa olyan fogalmak, melyek nehezen definiálhatóak, számos – gyakran egymásnak ellentmondó – meghatározásuk létezik.

* A szerző a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetemen 2002-ben végzett közgazdász. A jelen cikk a szerző azonos című diplomadolgozatának rövidített, átdolgozott változata. Témavezetője dr. Rostoványi Zsolt tanszékvezető egyetemi tanár volt.

¹ Szabó [2001], 169. o.

I. FOGALMAK TISZTÁZÁSA

I.1. *Ezerarcú Európa*

Hány Európa létezik is valójában? Különös kérdés, s a válasz nyilvánvalónak tűnik: ugyanúgy, mint ahogy egy Ázsia, egy Afrika stb., ugyanúgy csak egy Európa létezik. De ha csak egy Európa létezik, hol húzódnak a határai? Mely országok tartoznak Európához? S mik azok a közös vonások, amik európaivá teszik őket?

I.1.1. **Európa földrajzi határai**

„1989 óta egy lengyel piacteret, egy litván szántót, egy francia parasztházat és éppen nemrégiben, egy belga falut nyilvánítottak Európa földrajzi középpontjának, attól függően, hogy éppen melyik Európa-definíciót alkalmazták.”¹

Az a tény, hogy Európa tulajdonképpen az ázsiai kontinens „félszigete”, s hogy keleti határai nyugaton összemosódnak Ázsiával, nagyban megnehezíti az európai szárazföld körülhatárolását. Ez a keleti nyitottság több szempontból is lényeges: egyrészt kelet felől Európát számos kulturális hatás érte történelme során a népvándorlások különböző hullámaival érkező népcsoportok, vagy hódító seregek betörései révén. Másrészt, ahogy kelet felé haladunk, megfigyelhető, hogy adott ország magát mindig európainak, keleti szomszédját viszont már az európai kultúrkörön kívül esőnek tartja. Európát tehát nem célszerű földrajzi határai mentén definiálni.

I.1.2. **Európa kulturális határai**

„Európa nem csupán – s nem is elsősorban – földrajzi, hanem kulturális (és ehhez kapcsolódóan politikai és ideológiai) fogalom, amely egyúttal szimbolikus jelentéstartalmú: a modernség, fejlettség, pluralizmus, jogállamiság és szabadság szimbóluma. Európa ebben az értelemben mítosz: a modernizáció, a jólét, a demokrácia mítosza. Európa valójában nem más, mint egy közös („európai”) értékrenden alapuló kultúra.”²

Hogy mik ennek a kultúrának a legfontosabb alkotóelemei? Erről megoszlik a különböző kutatók, tudósok véleménye, általában azonban elmondhatjuk, hogy az antik hagyományt és a keresztény vallást szinte mindegyikük az identitás meghatározó tényezőjének tartja.³ Gyakran azonban ugyanezen kutatók hívják fel a figyelmet arra, hogy veszélyes lenne a mai európai kultúrát közvetlenül ezekből a forrásokból levezetni, s e tényezőknek túlságosan nagy hatást tulajdonítani.⁴ Annál jelentősebb hatást gyakorolnak mindennapjainkra a tudatosságra és a felfedezésre való törekvés, a nyitottságra való különleges képesség és a többek által is említett individualizmus térnyerése.

¹ Judt [1996], 72. o.

² Rostoványi [2000], 436. o.

³ Smith [1992], 68-69. o., Karikó [2001], 130. o., Kókai [2001], 115. o., Huntington [1999], 127-129. o., Bayer [2001], 27. o., Rostoványi [2000], 444. o.

⁴ Bayer [2001], 27. o., Kókai [2001], 118. o., Rostoványi [2000], 468. o.

Számos tanulmány hívja fel arra a paradoxonra a figyelmet, hogy Európa egysége gyakran sokféleségében, vagy akár megosztottságában fogható meg.¹ Ennek egyik következménye, hogy az egyes európai régiók, államok ugyanannyira különbözhetnek egymástól, mint az Európán kívüli régióktól, államoktól, mind a nyelv, mind a terület, a jogrendszer, a vallás, a gazdasági és politikai berendezkedés, vagy akár a kultúra szempontjából vizsgáljuk is a kérdést. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a közös kulturális értékek, hagyományok az Európával való azonosulás emocionális erősítésére bár alkalmasak, de nem építhetjük kizárólagosan ezekre a jövő európai identitását.

I.1.3. Európa politikai határai

Európa politikai határai a történelem során egybeestek a nagy birodalmak köz-igazgatási határaival. Ennek megfelelően Európa területe folyamatosan változott, más és más országok kerültek Európa centrumába, a perifériára, illetve az akkori Európán kívülre.

A mai Európa képét ennek megfelelően az Európai Unió határozza meg. Politikai értelemben Európa és az EU egymás szinonimái – a nemzetközi fórumokon, tárgyalásokon az Unió képviseli az úgynevezett „európai” álláspontot.

I.2. Kultúrák kavalkádja

I.2.1. Gondolatok a kultúráról, kulturális gondok

A kultúrának különböző szintjeit különböztethetjük meg. Ilyen értelemben beszélhetünk olyan hangzatos fogalmakról, mint „univerzális magaskultúra, globális tömegkultúra, vagy lokális folklór”.²

A magaskultúra esetében eléggé meglepő az egyes szám használata, hiszen ez idáig a világon számos magaskultúra (európai, indiai, iszlám, kínai, japán, stb.) alakult ki, élt egymás mellett. A mai magaskultúra kezd azonban egyre elvontabbá, sterilebbé válni, a minden áron az újra, egyedire való törekvés kényszere már egyre kevesebbet képes megszólítani, így végképp teret engedve a tömegkultúra beáramlásának.

Ez a tömegkultúra lényegében amerikai. Világméretű terjeszkedését a tömegkommunikáció hihetetlen mértékű fejlődése, valamint a piacgazdaság globalizálódásának köszönhetően, a kultúra egyfajta árucikké, a termelés és fogyasztás tárgyává válása segítette elő.³ A globális kultúra rohamos térnyerése a kisebb kultúrák elenyészéséhez, eltűnéséhez vezet. A „lokális folklór” tehát esetivé és esetlegessé vált a kulturális tömegtermelés világában.

Más kutatók sokkal kisebb jelentőséget tulajdonítanak a globális kultúrának, sőt akár a létezését is kétségbe vonják.⁴ SAMUEL P. HUNTINGTON szerint valaki nem válik attól amerikaivá, hogy Coca-colát iszik, hamburgert eszik és farmert visel.⁵

¹ Judt [1996], 64. o., Kókai [2001], 118. o.

² Heller [INT]

³ A globalizáció kultúrára gyakorolt hatását veszélyesnek tartja Bryder [1999] és Lejeune [1999]

⁴ Rostoványi [1998], 2537. o.

⁵ Huntington [1999], 126. o.

Véleményem szerint a két megközelítés között van az igazság. A tömegkultúra szintjén létezik globális kultúra, a globalizáció gazdasági törvényei a kultúra területére is erős hatást gyakorolnak. Természetesen továbbra is létezik a kultúrának egy helyi, ihletett változata is, de ez egyre kisebb számú közönséghez szól. Hozzá kell tenni, hogy az ún. magaskultúra mindig is az „elit” kultúrája volt, s nem a széles tömegekhez szólt. Ezek a széles tömegek azonban korábban kisebb helyi közösségeket alkottak, s ezen belül önálló, népi kultúrával rendelkeztek. A jelenlegi globalizációs folyamat során ezeket a helyi népi kultúrákat váltja fel az ún. populáris kultúra, a helyi ihletésű, „spontán” kultúrák pedig elsorvadnak.

I.2.2. Európai kultúra

Az európai kultúrát a kontinensen kialakult nemzeti kultúrák összességéként, illetve bonyolult szintéziseként érdemes felfognunk.¹ Az európai kultúrák egyszerű összeadásával azonban nem az „európai kultúrát” kapjuk eredményül. Európában az évszázadok folyamán számos magaskultúra alakult ki, de olyan, hogy európai magaskultúra nem létezik.

Ha azonban nem létezik európai magaskultúra, akkor miért beszélünk európai kultúráról? Miért olyan fontos a kulturális összetartozás kérdése? Egyrészt az európai integráció folyamán ez olyan összetartó erőt, elköteleződést jelent, amit gazdasági, pénzügyi ösztönzőkkel képtelenség elérni. A közös kulturális örökség kihangsúlyozásának másik célja, hogy megvédje azt a külföldi – amerikai vagy ázsiai – kulturális termékek (pl. amerikai filmek, szappanoperák, tévésorozatok vagy ázsiai vallások) behatolásától.²

A közös „kulturális fellépésnek” van egy harmadik, merőben praktikus oka is, nevezetesen, hogy a „kulturális versenyben” az egyes európai nemzeti és regionális kultúráknak külön-külön sokkal kisebb a túlélési esélyük, mint az ezekből a kultúrákból kifejlődő európai kultúrának.³

I.3. Önazonosságunk kérdése, az identitás

I.3.1. Az identitásról általában

Az identitás latin eredetű szó, jelentése azonosság, önazonosság, öntudat.⁴ A Larousse egyik értelmezése szerint „az egyéni lét folytonosságának és azonosságának a szubjektív élménye (éntudat), ill. az adottságoknak, tulajdonságoknak, szerepeknek, viselkedésmintáknak, értéktörekvéseknek az az egysége a személyiség alakulásában, amellyel egy-egy ember azonosítható. A társadalmi vagy csoportidentitás az embernek a különböző nagy- és kiscsoportokban elfoglalt helyével, szerepeivel esik egybe. (Pl. nem, foglalkozás, családi szerep, munkahelyi pozíció, nemzetiség stb.)”.⁵

¹ Tóth [2001], 69. o., Tóth ugyanebben a cikkében Heller Ágnesre is hivatkozik 75. o.

² Münch [2000], 78. o.

³ Münch [2000], 92. o. Ez az állítás természetesen vitatható, hiszen egyes nagy kulturális múltra visszatekintő országok, mint pl. Franciaország esetében jó esély van a nemzeti kultúra fennmaradására.

⁴ Bakos [1994], 332. o.

⁵ Larousse [1992], 176. o.

Saját identitásunk meghatározásánál a következő kérdéseket tehetjük fel: Ki vagyok én? Milyen is vagyok én? Hova tartozom? Ezeknek a kérdésnek a felvetésénél három különböző motívum is irányíthat bennünket.¹ Ezek az „azért, mert”, az „azért, hogy” motívum, illetve az „opcionális választás”.

Az egyéni identitás-meghatározáson túl figyelmet kell fordítanunk a kollektív identitás kérdésére is. A kollektív kulturális identitás három fő alkotóeleme a folytonosság (a népesség egymást követő generációi között), a közös emlékek (közös történelem, történelmi személyiségek) és a közös sorsba vetett hit.² Ennek megfelelően megállapíthatjuk, hogy minden kollektív identitás három időszférából, a múltból (közös emlékek), a jövőből (sorsközösség) és a kettőt összekötő jelenből (folytonosság) tevődik össze. Kollektív identitás alakulhat ki akkor, ha valami közös bennünk – közös a történelmünk, egyformán szemléljük a jelent, vagy közös elképzeléseink vannak a jövőt illetően.

Az identitás alakítható, változtatható. Változhat az egyén saját elhatározása, vagy a „társadalmi nyomás” hatására. Gyakran éppen azért változtatunk identitásunkon, hogy önmagunkkal, értékeinkkel azonosak maradhassunk.

Az identitás kérdéséhez az is hozzá tartozik, hogy mit gondolnak rólunk mások, milyen a közösség külső megítélése. Minden egyes civilizációról elmondható például, hogy első sorban kívülről tűnik egységesnek. Ennek az egységes látásmódnak viszont megvan az a veszélye, hogy általánosításhoz, sztereotipizáláshoz vezet.

I.3.2. Az európai identitás

„Az európai identitás az egyik legátfogóbb és legáltalánosabb kollektív- vagy csoportidentitás. Olyan kulturális identitás, amely feltételezi a háttérben valamilyen közös európai kultúra meglétét és az azzal való azonosulás tudatát.”³

A mitológiai Európé, akiről a kontinenst elnevezték ázsiai volt. A kontinens lakói magukat keresztényeknek tartották, ám ez is hol egyesítette, hol viszont megosztotta őket, mígnem kettészakadáshoz, majd mára a vallásos értékrend háttérbe szorulásához, a szekularizáció, a materializmus, a hedonizmus és az individualizmus térnyeréséhez vezetett. Politikailag – hol önszántukból, hol viszont kényszerűségből – az egyes birodalmak alattvalóként, polgáraiként éltek, mígnem győzedelmeskedett a nacionalizmus, s megszülettek a független, magukat gyakran a másikkal szemben definiáló nemzetállamok. A független nemzetállamok megalakulásával megdőlt a latin addigi elsősége, fejlődni, virágozni kezdtek a nemzeti nyelvek és kultúrák.

Az európai identitás tehát nem hozható létre a történelemnek ezen az ágán, ahol a megalakuló nemzetállamok egymás ellen küzdöttek, hatalmukat, erejüket az egymás rovására történő terjeszkedésre használták fel, ahol az egységes Európa létrehozásával szemben sokkal inkább a fragmentálódás, az ellenségeskedés játszott döntő szerepet.

Az utólagos hagyomány-teremtésre sokkal inkább alkalmasnak tűnik Európa „másik” történelme, amit az európai kultúra – vagy, hogy pontosabb legyen, az európai kultúrák – történetének nevezhetnénk. Ide tartozik az állam, a parla-

¹ A háromféle motívum Brydertől [1999] származik

² Smith [1992], 58. o.

³ Rostoványi [2000], 438. o.

ment, egyáltalán a demokrácia, a jogállam és a szociális állam kialakulása, valamint a szabadság, egyenlőség, önrendelkezés története. Ezt kiegészíti a filozófia, a tudományok története, az európai városok, egyetemek, akadémiák, a polgárság, a művelődés a polgári nyilvánosság, valamint a vállalkozás, a kézművesség, az ipar és a kommunikáció története.¹ Így válik aztán minden, ami Európában jött létre „európaivá”.

Az európai, vagy nyugati kultúra (s így az erre épülő kulturális identitás) legfontosabb összetevőivé napjainkra a gazdaságban az iparosítás, a kapitalizmus, a piac dominanciája, a politikában a demokrácia, a parlamentarizmus, végül pedig az emberi jogok általános védelme, s a jogállamiság vált. Ezek a fogalmak mind az előbb vázolt kultúrtörténeti folyamat során alakultak ki. Terjeszthetőségüknek köszönhetően azonban hosszabb távon nem maradhattak, nem maradhatnak kizárólagosan európai jellegzetességek. Ez nem jelenti azt, hogy ne gyakorolnának nagy hatást Európa jövőjére, de egy egyedi, Európára jellemző jövőkép felvázolásához nem elegendőek.

II. KÉRDÉSEK AZ EURÓPAI IDENTITÁSSAL KAPCSOLATBAN

II.1. Létrejöh-e, beszélhetünk-e egyáltalán európai identitásról?

Amennyiben Európát, mint az Egyesült Államokkal és Japánnal szemben álló gazdasági entitást tekintjük, akkor Európa mindinkább, mint sajátos identitással bíró egység jelenik meg, ami sokkal nagyobb súllyal vesz részt a világgazdaságban, mint az őt alkotó nemzetállamok. A gazdasági integráció azonban nem hozza feltétlenül magával a politikai, illetve kulturális identitás kialakulását, sőt az európai identitás különbségei az európai gazdasági egység létrejöttével még tovább is erősödhetnek, az egységesezés a nemzetek védekező reakcióit válthatja ki. „Az európaiak ma még inkább az Európai Közösség „piacpolgárai”, nem pedig állampolgárai”.²

Mégis úgy vélem, hogy az egységesezés, az integráció, a homogenizálódás következtében az egyes nemzetállamok határait átlépő európai identitás kialakulása folyamatosan halad előre. Az európai történelemben megvannak ehhez a közös kulturális tradíció elemei, az oktatás, a média segítségével ennek a közös kulturális háttérnek a tudatosítása, terjesztése megoldható. Már ma is létezik egy réteg, akik számára sokat jelent az európai kultúra, ismerik alkotásait, eredményeit, s büszkeséggel tölti el őket, hogy egy ilyen hagyományokkal rendelkező kontinens polgárai.

Nehezen eldönthető kérdés az európai sokszínűségnek az európai identitás kialakulásában, fejlődésében betöltött szerepe. A kulturális sokszínűség vitathatat-

¹ A felsorolás Meier [2001], 59. o. alapján

² Münch [2001], 120. o.

lanul Európa egyik sajátossága, amely meghatározza a kontinens arculatát, s így identitását. Ez a sokféleség azonban gyakran az egységes identitás kialakulásának gátjává is válhat. Erre legjobb példa az Európában beszélt (s az Unióban hivatalosan elfogadott) nyelvek magas száma.

II.2. Az identitás(ok) kialakulása, fejlődése

A modern kort megelőző kezdeti, korai társadalmakban az identitások száma meglehetősen korlátozott volt (nem, kor, törzs). Ez az összetettebb agrártársadalmak létrejöttével megsokszorozódott (faluközösségek, régiók, városállamok, vallási közösségek, vagy birodalmak). Az ipari kapitalizmus kibontakozásával, a bürokratikus államrend megjelenésével az identitás tartalma tovább bővült (szakmai, polgári, etnikai hovatartozás alapján). A legfontosabb azonban egyértelműen a nemzeti hovatartozás vált, ez lett a kulturális és politikai norma, ami az összes identitást mind terjedelmében, mind erősségében meghaladta.¹

Mára az identitások köre még szélesebbé, még összetettebbé vált. A nemzeti identitás versenytársaként megjelentek a regionális, lokális, illetve a szélesebb körű globális, illetve esetünkben „kontinentális” – európai – kötődések. A modern kort megelőző társadalmakkal ellentétben manapság az identitás gyakran azonban nem adott, hanem létrehozott, teremtett. Ezenkívül manapság az identitások sok szempontból választható.

Az egyéni és a kollektív identitás közötti különbség az identitás kialakulásánál is megfigyelhető. Az egyének számára ugyanis az identitás többnyire szituációfüggő, s így a szituációnak megfelelően választható. Ezzel szemben a kollektív identitást mindent átható és állandó. Hosszabb idő alatt alakul ki, s még akkor is jobban ellenáll a változásoknak, ha az egyének jelentős része már nem azonosul vele.

Az identitás kialakulásában fontos szerepet játszanak a közös mítoszok, történetek. Ez az általában idealizált közös múlt igazolja az etnikumokat, vallási közösségeket, nemzeteket, kultúrákat, civilizációkat. Ezeket a mítoszokat gyakran a jelenben hozzák létre az adott kor sajátos, összetett érdekviszonyainak függvényében. A történelem során egységes Európáról, s kifejezetten európai történetekről, legendákról nemigen beszélhetünk. Európa sokkal inkább az őt alkotó nemzetek történeteinek az összessége. Ezekhez a történetekhez, történelmi mítoszokhoz azonban meglehetősen erős nemzetállami identitás kötődik. Hosszú időnek kell eltelnie ahhoz, hogy ezek a nemzeti történetek európai szintű azonosulást tudjanak kiváltani.

II.3. Identitás-meghatározás másokkal szemben

Általánosnak mondható az a jelenség, hogy mind az egyének, mind az egyes államok általában valaki máshoz viszonyítva, valaki mással szemben határozzák meg az identitásukat. Ezzel párhuzamosan saját kultúrájukat magasabb rendűnek, rendkívülinek tartják, amely fölötte áll az összes többinek. Félő, hogy az

¹ Smith [1992], 58. o. alapján

egyesült Európa örökli alkotóelemeinek, a nemzetállamoknak ezt az attitűdjét, s magát más államokkal, esetleg más civilizációkkal szemben definiálja.¹

Az effajta, másokkal szemben meghatározott „negatív identitáskép” azonban semmiképpen sem vezethet kedvező eredményre.² Hosszú távon gyenge identitást eredményez, amelyben saját én-képünket csak úgy tudjuk megőrizni, hogy másokat rossz színben tüntetünk fel. Ahhoz, hogy ezt elkerülhessük, arra van szükség, hogy az új Európa kulturális identitása a saját értékek tiszteletére, az eltérő kultúrák befogadására, a toleranciára, a többi kultúrával, civilizációval szembeni nyitottságra épüljön. Az identitás építésének csupán ez a pozitív, a saját hagyományokra, helyi jellegzetességek, kultúrák tudatos megővésére épülő változata vezethet eredményre.

II.4. Az identitás szintjei

II.4.1. Identitás - területi hovatartozás alapján

Napjaink emberének életére számos identitás van hatással. Ezek az identitások a világban végbemenő egymással gyakran pont ellentétes folyamatokat tükrözik. Ilyen folyamatok például az egységesedés, globalizáció és a szétesés, a régiók szerepének erősödése. Számunkra az igazi kérdés az, hogy ezeknek a folyamatoknak az egymás rovására történő erősödése, gyengülése megnehezíti, vagy megkönnyíti az európai identitás kialakulását.

A területi hovatartozás alapján elkülöníthető identitásokat kettéválaszthatjuk. Egyik csoportba tartoznak a lokális, regionális, nemzeti identitások, melyek a közös etnikai, nyelvi, kulturális háttéren alapszanak, s kialakulásuk – melyben fontos szerepet játszott a közös történelem – alapvetően spontánnak nevezhető. Jelentőségük, az irántuk érzett elköteleződés mértéke természetesen országonként eltérő, de nem rangsorolható.

A helyi, etnikai identitások jelentősége, szerepük megerősödése több tényezőre vezethető vissza. Az államok még mindig a nemzetközi kapcsolatok legfontosabb szereplői, a jogállamról, a demokráciáról alkotott fogalmaink is a nemzetállamhoz kötődnek. A tömegkommunikáció terjedése, az írástudatlanság csökkenése elősegítette a kisebbségek, a nemzetiségek öntudatra ébredését. A jelenlegi oktatási rendszer a meglévő nemzettudatot, s ezáltal a különböző nemzetek közötti hagyományos különbségeket tudatosítja, erősíti. A termelés is igyekszik alkalmazkodni a helyi nyelvi, kulturális különbségekhez, igényekhez. Mindenképpen ide sorolható a globalizációtól, az egységesedéstől, s így a helyi jellegzetességek elvesztésétől való félelem is.

A másik oldalon áll a globális identitás, mely a modern kor terméke, kialakulása az információs, kommunikációs rendszerek tökélesedéséhez, világméretű terje-

¹ Ezt az állítást több kutató kijelentése is alátámasztja: „Európa fogalma mindazzal szembeállítva alakult ki, ami nem Európa, és sajátosságait a nem európaival való konfrontációjában öltötte magára.” Swedberg [2000]; „Európa, az európai civilizáció és kultúra – és ezzel nem mondunk újat, hiszen ez minden civilizáció és kultúra sajátossága, de Európa esetében erőteljesebben érvényesül – a világtörténelemben mindvégig a „másik”, az „idegen” függvényében létezett.” Rostoványi [2000], 437. o.

² A fogalom De Wecktól [1999] származik

déséhez köthető. Jellemző rá a világon egyre inkább elterjedő egységes gondolkodás-, viselkedésmód, a fogyasztói kultúra, a legújabb trendekhez való gyors igazodás. A globális identitás sokkal inkább felülről irányított, mint az előbb említett, másik csoport.

A globalizáció azonban nem kizárólag, sőt nem is elsősorban kulturális folyamat. Magában foglalja a gazdaság, a termelés globalizálódását, a transznacionális vállalatok megerősödését, az átfogó katonai szövetségek – pl. NATO – létrejöttét, a kommunikációs hálózatok, infrastruktúra, technika, kereskedelem fejlődését, és akkor még nem is beszéltünk az olyan világméretű problémákról, mint a környezetszennyezés, a népesedés, vagy a fenntartható fejlődés.

A globalizálódó kultúra, s az erre épülő identitás mögött egyértelmű amerikai befolyás húzódik.¹ Hollywood szórakoztató ipara áthatja az egész világot – egyre inkább a mindennapok és a közgondolkodás meghatározójává válik, egységes kulturális mintát közvetít, különösen a fiatalabb generációk számára. A globális kultúra ennek dacára nem lép a nemzeti kultúrák helyébe, inkább, mint valami egységes máz rakódik rájuk. A „máz”, és annak szerves részeként az angol nyelv megkönnyíti a kommunikációt, a „máz” alatt azonban a különböző kultúrák továbbélnak.

Véleményem szerint az európai identitás a globális és a helyi, etnikai, nemzeti szint között foglal helyet, ötvözi mindkettő jellegzetességeit, s így alkalmas a közös kihívások kezelésére is. A nemzetállamokkal való rokonságot bizonyítja, hogy az integráció létrejöttét is hasonló tényezők magyarázzák: a történelmi tapasztalat, a közös kulturális alapok, a gazdasági érdek és szükség, valamint egy ellenséges hatalommal szembeni védekezés.

A hasonlóságok ellenére a nemzeti identitás ma még számos területen előnyben van az egységes európaival szemben. Míg a nemzeti azonosságtudat jól megalapozott, széles körben elfogadott, addig az Európa-projekt sokkal gyengébb támogatottságot élvez. Jelenleg a nemzetállam osztja el az erőforrások jelentős részét, biztosítja az oktatás, az infrastruktúra és a jogrendszer zökkenőmentes működését. Ezek az elemek nélkülözhetetlen kellékei az európai identitás kialakításának is.

Az európai szupranacionális szint először azokon a területeken jelenhet – és jelenik – meg, válik elfogadottá, ahol nem kell versenyeznie a regionális, illetve nemzeti szintekkel, hiszen az adott feladat eddig vagy nem létezett, vagy jelenlegi formájában európai szinten hatékonyabban megvalósítható. A nemzeti szint túlzott meggyengítése azonban hosszabb távon sem célszerű, hiszen más túlzottan nagy egységekhez hasonlóan az EU is bizonyos feladatokat képtelen hatékonyan ellátni.

Az integrált, európai szemléletmódnak is megvannak azonban a vitathatatlan előnyei. Az olyan feladatok, mint a kulturális sokszínűség, kulturális örökség védelme, a környezet megóvása, a munkanélküliség összehangolt kezelése, egy átfogó szociális háló kiépítése, európai szinten sokkal eredményesebben, hatékonyabban megoldhatóak. Minél jobban képes ellátni a Közösség a rá bízott feladatokat, annál jobban erősödik mind a tagállamok, mind az egyes állampolgárok Európába vetett bizalma. Az egyetértés, az olajozottabb együttműködés pedig pontosan az eredményesebb feladatmegoldás irányába hat.

¹ Ezzel az állítással többek között egyetért Münch [2001], 189-190. o., Soós [2001], 100. o.

II.4.2. Identitás - társadalmi rétegződés szerint

Az identitás nem csak a területi hovatartozás alapján, hanem az egyes társadalmakon belül, vertikálisan is rétegződik. Gyakran megfogalmazódik az a vélemény, miszerint a különböző országok kozmopolita elitje sokkal egységesebb véleményt képvisel az európai identitást illetően, mint bármely európai állam közvéleménye. A szakadék az országokon belül tehát sokkalta nagyobb, mint a különböző országok adott társadalmi rétegei között.

A több nyelven beszélő, meglehetősen mobil, európaiságukat gyakran nemzeti kötődésük elé helyező eurokraták az integráció igazi nyertesei. Éles szakadék választja el őket a népesség jelentős részét képező, az európai történelem által csak kis mértékben érintett társadalmi rétegektől, akik gyakran az integráció veszteseinek érzik magukat. Következésképp elmondhatjuk, hogy mind az európai integráció, mind az európai identitás jövőjét nagyban az határozza majd meg, milyen széles körű azonosulást lesz képes kiváltani a közös Európa eszméje, milyen mértékben válnak a vesztesek nyertesekké. Ebben nagy szerepet játszhat Európa, s az uniós döntések „polgárközelibbé” tétele.

II.5. Az identitások egymáshoz való viszonya – a többes identitás kérdése

A mai embernek számos – részben vele született, részben a szocializáció során kialakuló – identitása létezhet, létezik egymás mellett. Ezek az identitások azonban nem statikus hierarchia alapján követik egymást, hanem fontosságuk a szituációk függvényében változik. Ennek a dinamikus értelmezésnek alapján fejlesztette ki KOLLER BOGLÁRKA az „identitás-háló” modelljét.¹ KOLLER azt próbálta meg szemléltetni, hogy az egyén élete során változtathatja – és változtatja is – kötődéseit, és azoknak a fontossági sorrendjét is.

Én kicsit tovább megyek. A mai korra a fogyasztói szemlélet és gondolkodásmód egyre inkább rányomja a bélyegét. A kultúra is sokszor fogyasztási cikké, a tömegtermelés és a mesterséges igény-meghatározás áldozatává válik. Ennek megfelelően korunk embere gyakran azt az identitást választja, ami többet, jobbat, szebb jövőt, gondtalanabb életet ígér neki. Az „identitások versenyében” az lesz a győztes, aki meg tudja győzni a „fogyasztókat”, hogy az ő ajánlata a legkedvezőbb. Erre a versengésre jó példa, ahogy az Európai Unió igyekszik létrehozni, és a többi identitás rovására erősíteni a saját identitását.

Normál esetben identitásaink békésen megférnek egymás mellett, néha azonban előfordul, hogy két identitás konfliktusba kerül egymással, ami megnehezíti az egyén választását, s feszültséget okoz. Ilyen feszültség alakulhat ki például akkor, amikor az Európai Unió hatáskörét a nemzeti hatáskörök rovására akarja kiterjeszteni. Mivel az európai identitás jelenleg csak másodlagos a nemzeti identitáshoz képest, és belátható időn belül feltehetően az is marad, így ezek a feszültségek gyakran az integrációs folyamat elakadásához vezetnek.

Az európai identitás számára nem az a járható út, ha valamelyik, már meglévő identitást próbálja meg felváltani. Az új identitások ugyanis a régiókra épülnek

¹ Koller [2000], 318. o.

rá, nem pedig azok tagadására. Európának tehát a többi identitással való konfrontáció helyett inkább egy egyedi, rá jellemző arculatot kell kiépítenie. Így sokkal nagyobb esélye van arra, hogy beépüljön a már meglévő, de változó kötődések közé, s hogy ott minél előkelőbb helyet foglaljon el.

III. AZ EURÓPAI UNIÓ KULTURÁLIS IDENTITÁSA

III.1. Miért van szüksége az Uniónak identitásra?

„Európa több és egyidejűleg kevesebb, mint az Európai Unió. Földrajzilag Európa nagyobb és kulturális, politikai formájában diffúzabb, ugyanakkor jogi, intézményi felépítését, cselekvőképességét és a közös célokat tekintve elmarad az Európai Unió fejlettségi szintjétől. Sok európai ország számára az EU már ma Európát helyettesíti”.¹

A jelenlegi Európai Közösség valóban jól körülhatárolható területtel, rövid, de közös történelemmel, közös politikákkal, minden európaira érvényes jogokkal és kötelezettségekkel, működő intézményrendszerrel, közös szimbólumokkal rendelkezik. Egy ilyen, demokratikus alapokon nyugvó közösség képes megfelelően erős identitástudat kialakítására.

Az európai identitás erősödését támogatja az a tény is, hogy az Uniónak egyre nagyobb szüksége van az összetartozás érzésének tudatosítására. A megalakulásakor gazdasági, illetve biztonságpolitikai szempontokat előtérbe helyező Közösség idővel egyre inkább a közös múlt, a közös hagyományok, értékek felé fordult. Erre több okból is szüksége volt: a kezdetben rohamtempóban fejlődő gazdaság növekedési üteme alábbhagyott, s így a gazdasági érdek nem bizonyult elegendő összetartó erőnek. A bővülések során a Közösséghez eltérő nyelvi, kulturális háttérrel rendelkező országok csatlakoztak, így a sokat hangoztatott európai sokszínűség egyre erőteljesebben jellemezte a Közösséget is. Ezek az okok még hangsúlyosabbá váltak a kommunista rendszerek összeomlásával, s a kelet-közép-európai országok küszöbön álló csatlakozásának eshetőségével. Az integrációpárti politikusok felismerték, hogy az integrációs folyamat lendületének fenntartásához szükség van egy olyan európai identitás létrehozására, amely egyszerre törekszik a nemzeti hagyományok, kultúrák megővésére és az európai dimenzió kialakítására.

Nem állítom, hogy a kultúra jelenti az egyetlen megoldást a közös európai identitás megvalósítása szempontjából. A politikai, a gazdasági, valamint a jogi egységesülés hozzájárulása is jelentős – elég csak a jóléti államra, a szociális piacgazdaságra, vagy az uniós állampolgársággal járó jogokra gondolnunk, hogy belássuk ezen állítás igazságát. Én csak azt szeretném hangsúlyozni, hogy a kultúra az a terület, ami képes erős elköteleződést kiváltani, és aminek identitásformáló képességét még nem sikerült teljes mértékig kiaknázni.

¹ Kiss [2000], 295. o. Ezzel az állítással egybevág Rostoványi [2000], 466. o.: „Az európai identitás a gyakorlatban leginkább európai uniós identitásként ragadható meg, jóllehet a kettő nem azonosítható egymással. Az Európai Unió nem fedi le a teljes, kulturális értelemben vett Európát, csupán annak egy részét.”

III.2. Az uniós identitás történetének rövid áttekintése

Az 1973. december 14-15-én tartott koppenhágai csúcson született meg a közös európai identitás első hivatalos deklarációja.¹ A Bretton Woods-i aranydeviza-rendszer 1971-es összeomlása, a teljes foglalkoztatottság és az erőteljes gazdasági növekedés korszakának vége, majd végül az 1973-as olajárrobbanás az integrációs lendület megtorpanását eredményezte. Hirtelen szükségessé vált az összetartozás érzésének tudatosítása. Az európai identitás feladata volt, hogy fenntartsa az integrációs folyamat dinamikáját, s bizonyítsa az Európai Közösség létjogosultságát. Éppen ezért a nyilatkozat a Kilencek egységét, az európai együttműködés dinamizmusát és a világ többi részével szembeni felelősségvállalást hangsúlyozta.

Az identitás későbbi története során előtérbe kerültek az egyének, az európai polgárok jogai, igényei. A 1976-os TINDEMANS-jelentés, továbbá az 1984-es ADONNINO-jelentés mind azt jelezték, hogy a Közösség az európai identitás megteremtése iránt egyre nagyobb érdeklődést mutat. Az 1984-ben felállított ADONNINO-bizottság kifejezetten gyakorlati ötletekkel igyekezett megerősíteni az európai identitást.² Ekkor kerültek bevezetésre az olyan szimbólumok, mint az EK saját zászlaja, himnusza, valamint a két európai ünnepnap.

Külön érdemes foglalkoznunk a kultúrának az identitás erősítésében játszott szerepével. A Római Szerződés 128. cikkében így fogalmaz: „A Közösség hozzájárul a tagállamok kultúráinak virágzásához figyelembe véve nemzeti és regionális különbségeiket egyidejűleg szem előtt tartva a közös kulturális örökséget”.³ Ennek gyakorlati megvalósulásaként indultak meg a testvérváros-projektek, 1985 óta minden évben megválasztják „Európa kulturális fővárosát”, 1992-től fut az Európai Kulturális Hónap projektje, és még folytathatnánk a sort.

A Maastrichti Szerződés 151. cikkelye kijelöli a Közösség számára a legfőbb teendőket, a kulturális területen megvalósítandó célokat. 1996 és 1999 között három közösségi programot hoztak létre a kulturális terület támogatására. A Kaleidoscope (1996-1999) a kulturális, és művészi alkotás, valamint az európai szintű együttműködés bátorítására született, az Ariane (1997-1999) az olvasást, a könyvkiadást és a műfordítást támogatta, míg a Raphael (1997-1999) a kulturális örökség megóvását tűzte ki célul. A 2000-es évtől kezdve ezeket a feladatokat a Kultúra 2000 program vette át.

A Maastrichti Szerződés másik fontos újdonsága az uniós állampolgárság fogalmának bevezetése volt. Az uniós állampolgárság bevezetésével a Közösség az európai identitást kívánta támogatni, erősíteni. Az uniós állampolgárok jogai a következő területekre terjednek ki: az Unió valamennyi tagállamának területén való szabad mozgás és letelepedés joga; aktív és passzív választójog a helyhatósági, illetve az Európai Parlamenti választásokon; konzuli, illetve diplomáciai védelem; petíció benyújtásának lehetősége az Európai Parlamenthez, illetve a közösségi intézmények jogsértése esetén az európai ombudsmanhoz. Az Amszterdami Szerződés tovább finomította az uniós állampolgárság kérdését. Újabb jogként

¹ Homepage of the European Union.

² Jó összefoglalást olvashatunk erről Ambrus Judit diplomamunkájában.

³ Rostoványi [2000], 467. o.

jelent meg, hogy az unió polgárai anyanyelvükön írhatnak a közösségi intézményeknek, amelyekre azok ugyanazon a nyelven kötelesek válaszolni.

III.3. A jelenlegi helyzet bemutatása

Az európai identitás jelenlegi elfogadottságát, az elkötelezettek körét, összetételét legegyszerűbben, s legobjektívebben az Eurobarometer felmérései alapján tanulmányozhatjuk.¹ Az eredmények alapján úgy tűnik, hogy Európával kapcsolatosan sokkal nagyobb az emberekben a bizonytalanság, mint a nemzeti, regionális kérdésekben. Az európai identitás új fogalom, nem meglepő, hogy sokan még nem tudják egyértelműen elhelyezni identitásaik rendszerében. A tendencia azonban biztató. Különben is a bizonytalanok véleményét még mindig sokkal könnyebb befolyásolni, sokkal nyitottabbak az új impulzusokra, mint a határozott negatív véleménnyel rendelkezők.

Másik általános észrevételem, hogy a különbségek korántsem annyira régiókhöz, mint társadalmi rétegekhez köthetőek. Nincsenek olyan kérdések, amiben a mediterrán térség, vagy a skandináv államok egyöntetű véleményt képviselnek, míg általánosságban elmondhatjuk, hogy a fiatalok, a magasabb végzettségűek Európa elkötelezettebb hívei közé tartoznak. Az európai identitás jövője szempontjából ez ugyancsak biztató jelnek tekinthető.

III.4. Mit tesz, mit tehet az EU az európai identitás fejlesztése érdekében?

A képzés, az oktatási rendszer és stratégia sokat lendíthet az európai identitás „népszerűsítésének” ügyén. Egyrészt, mivel a képzettséggel párhuzamosan nő a tolerancia, a nyitottság az európai egység gondolata iránt, másrészt, mivel a fiatalok jelentik azt a csoportot, akik a legfogékonyabbak az újdonságok befogadására.

Az oktatás területén konkrét reformokat kell végrehajtani annak érdekében, hogy a diákokban erősödjék az európai dimenzió. Ilyenek lehetnek:

- A képzési, kulturális csereprogramok élénkítése;
- Állampolgári ismeretek oktatása;
- Európáról szóló különleges tananyag megalkotása és oktatása;
- Az idegen nyelvi képzés fokozottabbá tétele stb.

A csereprogramok talán a közös vonások, a közös kulturális hagyomány megismerésének, elfogadásának leghatékonyabb eszközei. Legyen az egy külföldi egyetemen eltöltött szemeszter, vagy egy nyelvtanulás céljából rendezett egy hónapos nyári kurzus, a másik nemzet kultúráját, szokásait, jellegzetességeit leginkább közvetlen tapasztalás útján lehet megismerni. Barátságok szövődnek, régi beidegződések, előítéletek válnak semmivé, alakulnak át kölcsönös megértéssé, szimpátiává.

Az Európáról szóló tananyag megalkotása területén már történtek előrelépések. Az Európai Tanács döntött arról, hogy az olyan iskolai tantárgyaknál, mint irodalom, történelem, földrajz, nyelvek, ének, állampolgári ismeretek, vezessék be

¹ Elemzésemet az Eurobarometer 45. számú kiadványának 7. fejezetére (1996) és az 54. kötetre (2000) alapoztam.

az európai dimenziót. Részben ennek hatására írta meg JEAN-BAPTISTE DUROSELLE a „Europe – history of its peoples“ – magyarul Európa népeinek története – című könyvét.¹ Mindezek ellenére elmondhatjuk, hogy ma még az irodalom, a történelem és a művészetek tanítása továbbra is meghatározóan nemzeti hatáskörben folyik. Amíg pedig az oktatás állami kézben marad, addig az oktatási rendszer mindig újratermeli a nemzethez tartozás érzését.

A nyelvi sokféleség – melyet a kulturális sokféleséghez hasonlóan elfogad, sőt támogat az Unió – véleményem szerint talán a legnagyobb akadálya az európai identitás létrejöttének. Ott nincs egység, ahol az állampolgárok képtelenek megérteni egymást és megértetni magukat. Arról nem is beszélve, hogy a nyelv nem egyszerűen a kommunikáció eszköze, hanem hosszú évszázadokon át kifejlődött, sajátos jelentéstartalommal rendelkező kódrendszer, melyeknek „átválthatósága”, kölcsönös lefordíthatósága csak bizonyos korlátok között lehetséges. Lehet magas szinten beszélni több nyelvet, de több nyelv nemzeti sajátosságainak megfelelően gondolkodni már kevésbé. Természetesen az európai kultúrkörön belül ezek a gondolkodásmódbeli különbségek sokkal kisebbek – ami ismét a közös kulturális háttér bizonyítéka –, de nem elhanyagolhatóak. Az adott idegen nyelvvél párhuzamosan az adott ország gondolkodás-, viselkedés-, és életmódjának az elsajátítása is leginkább a már említett csereprogramok segítségével lehetséges, ahol a fiatalok a nyelvet saját közegében ismerik meg, sajátítják el.

A nyelvi különbségek nehezítik meg a tömegtájékoztatás egységesítését is. A tömegkommunikáció ugyanis az oktatáson kívüli másik fő terület, ahol alkalom nyílik az informálásra, az európai egység kifejezésére. A televízió, a rádió, és az internet egyre inkább teret hódít, mind az információszerzés, mind a szórakozás, kapcsolódás területén. Az imént említett médiumokon keresztül elérhető szinte az egész európai népesség, véleménybefolyásoló képességük óriási, s továbbra is nő.

Mindezek ellenére a tömegkommunikáció számos területén is (hírek, időjárás-jelentés, mesék stb.) a nemzeti szempont érvényesül. Ezenkívül a sablonos, semmiféle kulturális mondanivalóval nem rendelkező, tömegfogyasztásra szánt sorozatok, vetélkedők, reklámok, s más hasonló műsorok töltik ki a műsoridő jelentős részét.

Igaz, az Európai Bizottság javaslatára létrejött egy közös európai televízióadás, a Europe by Satellite, ami az EU hivatalos televíziós csatornájának tekinthető, érdekes lenne azonban megvizsgálni, hogy ennek az Európai Unióról szóló, sajtókonferenciákról, találkozókról és látogatásokról készült összefoglalókat, parlamenti üléseket sugárzó csatornának mekkora a nézettsége. Azt hiszem nyugodtan állíthatjuk, hogy ma az Eurosporton kívül nincsen olyan közös televíziós program, amely számot tarthatna az európai közvélemény érdeklődésére.² Itt pedig a nézők azt láthatják, azt kísérhetik figyelemmel, hogyan küzdenek egymás ellen a különféle (többek között európai) nemzetek. A közös európai adó felállítása helyett rövidtávon talán megfelelőbbek volnának az olyan kezdeményezések, melyek az eddigi, nagy nézettségű csatornákon sugároznának Európa kulturális örökségéről, történelmi múltjáról szóló programokat.

¹ Karlsson [1999]

² Ezt az állítást Karlssontól [1999] vettem át

III.4.1. A Közösség „kulturpolitikája” és a „Kultúra 2000” program¹

Az eredetileg gazdasági, kereskedelmi területeken tevékenykedő európai integráció mélyülése során szükségesnek látta a polgárok uniós ügyekbe való bevonását, az összetartozás érzésének kialakítását, erősítését. Mindezt úgy kívánta megvalósítani, hogy a nemzeti, regionális tradíciók, kultúrák sokszínűsége ne sérüljön.

A kulturális kérdések kapcsán a Maastrichti Szerződés hozott áttörő változást, amikor is a közösség hatáskörébe vonta a képzéssel, az ifjúsággal, valamint a kultúrával kapcsolatos feladatokat. A Maastrichti Szerződés 151. cikkelye rendelkezik a kultúra témaköréről. Itt kerülnek megfogalmazásra azok a célkitűzések, tevékenységi területek, melyek lehetővé teszik a Közösségi szintű akciókat, programokat.

A 151. cikkely három fő célkitűzést határoz meg, melyek a következők:

- A nemzeti és regionális sokszínűség megőrzése révén a tagállamok kulturális virágzásának elősegítése. Ezzel egyidejűleg a közös kulturális örökség kihangsúlyozása;
- A kortárs kulturális tevékenység, a művészi alkotás bátorítása;
- A tagállamok egymás közötti, valamint a harmadik államokkal és az érintett nemzetközi szervezetekkel való együttműködésének erősítése.

A Közösségi szintű cselekvés az együttműködésen, a kulturális sokszínűség és a szubszidiaritás elvének tiszteletben tartásán alapszik. A 151. cikkely 4. bekezdése értelmében az EK más politikaterületek kialakítása, illetve végrehajtása során is köteles figyelembe venni a kultúra, s különösen a kulturális sokszínűség szempontjait.

Ezekkel a feladatokkal 1996 és 1999 között a Kaléidoscope, az Ariane és a Raphael program foglalkozott. 2000-től az imént felsorolt tevékenységek megvalósításáért a Kultúra 2000 program felel. Az előzőeken kívül a Kultúra 2000 feladatköréhez, fő célkitűzéseikhez tartozik:

- A kreativitás elősegítése és a kultúra nemzetközi terjesztése, valamint a művészek, alkotók és más kulturális szereplők, szakemberek valamint munkájuk népszerűsítésének elősegítése, különös hangsúlyt helyezve a fiatalokra és a szociálisan hátrányos helyzetűekre, illetve a kulturális sokszínűsége;
- A kultúra szerepének figyelembe vétele a társadalmi-gazdasági fejlődésben;
- A kultúra mint gazdasági tényező, valamint a társadalmi integráció és állampolgárság tényezőjeként való kifejezett elismerése;
- Az állampolgárok számára az Európai Unió kultúrájához való hozzáférés és az abban való részvétel javítása.

Már a program kialakításakor megegyezés született arról, hogy a kultúra fogalma kiterjed a népi kultúrára, a tömegkultúrára és a mindennapok kultúrájára is. A résztvevők abban is egyetértettek, hogy a kultúra döntő szerepet játszhat a mai kor, a globalizáció, az információs társadalom kihívásaira adandó válaszok

¹ A Kultúra 2000 program bemutatásakor az Európai Unió és a magyar Kultúrpoint iroda honlapján található adatokra támaszkodom.

kialakításában, valamint az európai egység megvalósításában. Ennek megfelelően fontosnak tartották a kulturális terület átfogó támogatását.

Az öt éves időtartamra (2000-2004) létrehozott Kultúra 2000 program 167 millió eurós pénzügyi háttérével támogatja a kulturális együttműködés minden fajtáját, a kreativitás és mobilitás bátorítása, a kultúra elérhetőbbé tétele, a kultúrák közötti párbeszéd, valamint a közös történelmi örökség megismertetése révén.

Mivel elsődleges célja a kulturális sokszínűség megőrzésével párhuzamosan az egységes európai kulturális tér kialakítása, így kizárólag az európai dimenzióval is rendelkező művészeti, kulturális projekteket finanszírozza. A projektek kiválasztásának egyéb szempontjai a következők:

- Az állampolgárok megszólítása;
- Új technológia, illetve média alkalmazása a kreativitással összefüggésben;
- Hagyomány és innováció – a múlt és a jövő közötti kapcsolat megteremtése.

Prioritást élveznek ezen túlmenően azok a projektek, melyek minél több ország, minél több kulturális résztvevőjének az együttműködésével valósulnak meg, s melyek biztosítják tevékenységük minél szélesebb körben való elterjesztését. A támogatott területek többek között felölelik az előadóművészeteket (pl. zene, opera, színház), a képzőművészetet, a könyvfordításokat, az olvasás népszerűsítését, vagy a kulturális örökség alá tartozó területeket (pl. kultúrtörténet, identitás, építészet, régészet).

A támogatott projektek jellege is rendkívül változatos: lehetnek fesztiválok, kiállítások, mesterkurzusok, konferenciák, vagy más művészeti események. Alapvetően azonban három fő kategóriába sorolhatóak:

Az elsőbe tartoznak azok a specifikus, rövidtávú tevékenységek, melyek legalább három támogatásra jogosult ország kulturális szereplőinek részvételével zajlanak. Ebben a kategóriában főként az új kulturális kifejezőmódok kialakítását, kibontakoztatását, a kultúrához való hozzájutás megkönnyítését, a kulturális események élő közvetítését (lehetőleg az új, modern technológiák bevonásával) támogatják.

A második kategória a hosszabb távú (maximum 3 éves), minimum öt támogatásra jogosult ország kulturális szereplőinek részvételével zajló tevékenységeket öleli fel. Első sorban az egy bizonyos kultúrterület elmélyítését, illetve a kultúra különböző területeinek összekapcsolását célzó projekteket támogatja.

Végül a harmadik kategóriába tartoznak az olyan kiemelkedő európai kulturális projektek, mint például az „Európa kulturális fővárosa” rendezvénysorozat, kulturális díjak, vagy más jelentősebb kulturális események, melyek az európai összetartozás érzését hivatottak szolgálni.

Fontos még megemlíteni, hogy a Kultúra 2000 program nem csupán az Európai Közösség tagállamaira terjed ki, hanem nyitva áll az Európai Gazdasági Térség összes állama, Ciprus, valamint a csatlakozásra váró kelet-közép-európai államok – köztük Magyarország – számára is. Így a program valóban Európa, s nem csupán az Európai Unió kulturális közeledését, kulturális együttműködését segíti elő. A tagjelöltek ilyen programokba való bevonása már csak azért is előnyös, mivel így a csatlakozás időpontjára a leendő tagállamokban már létrejön az Európa-hoz, egyszersmind az Európai Unióhoz való kötődés érzése.

A programot eddigi rövid fennállása során már számos bírálat érte. A különféle kulturális fórumokon legszükségesebb változtatásként a jelenlegi támogatási összeg növelése, a pályázati eljárás, s az azzal kapcsolatos adminisztráció egyszerűsítése

merült fel. Kiemelték, hogy az átláthatóság érdekében egyértelmű prioritásokat kell meghatározni, erősíteni kell a művészek és a műalkotások mobilitását, valamint a kultúra több szektorát is felölelő projekteket. A hosszú távú programoknál kihangsúlyozták a tartós együttműködésre való törekvés fontosságát, valamint, hogy valamennyi projektnek kifejezett európai többletértékkel kell rendelkeznie.

A megfogalmazódott kritika dacára úgy gondolom, a Kultúra 2000 program mindenképpen aktív szerepet játszhat az európai kulturális identitás kialakításában. Egyrészt átfogóan támogatja a kultúra valamennyi területét, s teszi ezt nem csupán az Unió, hanem (jóformán) egész Európa területén. Létrehoz tehát egy nyitott, egységes kulturális térséget, ahol bátorítja az együttműködést, a közös cselekvést. A közös projektek révén létrejövő alkotások tovább színesítik, gazdagítják Európa kultúráját, s ezenközben megteremtik az együttműködés légkörét is. Azáltal, hogy a projekteknek tartalmazniuk kell az európai komponenst, az együttműködés célja a közös Európával kapcsolatos célkitűzéssé is válik egyben. A közös cél érdekében végzett együttes cselekvés pedig kiválóan alkalmas az elköteleződés, s így az Európához való kötődés kialakítására.

Mondhatjuk, hogy ezek a projektek a népességnek csupán egy elenyésző hányadát – az előadóművészeket, muzeológusokat, régészeket, restaurátorokat, stb. – érintik. Mint azonban már említettük, azok a programok élveznek prioritást, melyeknek eredményeit minél szélesebb körben ismertetik, népszerűsítik, s melyek képesek megszólítani az állampolgárok jelentős részét. Itt kell még megemlítenünk, hogy a Kultúra 2000 program állandóan hangsúlyozza a kultúra munkahelyteremtő képességét, illetve bátorítja a programokba az új, modern technológiák bevonását. Ily módon a program által közvetlenül érintettek köre is kiszélesedik.

A kultúra egyik nagy előnye, hogy gyakran függetlenedik a nyelvektől, a látvány, a muzsika univerzálisan érthető eszközeivel dolgozik. Egy kép, egy zenemű, egy tánc-produkció, egy épület mindenki számára konkrét jelentéstartalmat hordoz. Ez a jelentéstartalom természetesen nagyon sokféle lehet, de mindenképpen jelent valamit, érzéseket, gondolatokat ébreszt. Azt hiszem a nyelvileg oly sokféle Európában a kultúra lehet az a közös nyelv, amely összeköti az itt élőket. Mint ahogyan a kultúra is egyszerre sokszínű, s koronként mégis egységes, jól elkülöníthető, így képzelem el az európai identitást is: egyszerre sokszínű, hiszen az őt alkotó nemzetállami sokszínűségen nyugszik, s mégis amennyiben európai, anynyiban jól elkülöníthető, egységes egészet alkot.

IV. A JÖVŐ EURÓPAI IDENTITÁSA – VÉGSZÓ HELYETT

Bár ma még erős kötődést kiváltó európai identitásról, illetve európai kultúráról nem beszélhetünk, a jövőben jó esély van ennek a kialakulására. A kontinens történetében először ugyanis az országok nem háborúznak egymással, nincs közöttük jelentősebb konfliktus. Előtérbe került az egységesülés, az integráció, a közös mozgalmak. A békés légkör, az európai országok közötti politikai és gazdasági természetű együttműködés további erősödése, az európai kultúrák története, a – többek között – közös értékek mind az identitás kialakulásának irányába hatnak.

Véleményem szerint az európai kultúra, a „kulturális diskurzus”, a szűkebb értelemben vett művészi alkotás Európa, az európaiság egyik legfontosabb összetevője. Európát – és csak Európát – ugyanis jól jellemzi az a hosszú történeti múltra visszatekintő, individualista magaskultúra, ami lehetővé teszi, hogy „fehérek közt európaiak” maradhassunk.¹

Az európai kulturális identitásról kialakított saját álláspontom felvezetéseként hadd hivatkozzam egy már korábban szereplő állításra: minden kollektív identitás három időszférából, a múltból (közös emlékek), a jövőből (sorsközösség) és a kettőt összekötő jelenből (folytonosság) tevődik össze. Ennek megfelelően az európai identitásnak is erre a három időszférára kell építkeznie.

Európának – véleményem szerint – van közös múltja, közös értékei. Lehet, hogy ez a múlt részben a háborúk, viszályok története, az értékek pedig nem egyöntetűen, egyforma mértékben jellemzőek az egyes régiókra, területekre, de a közös múlt, és a közös értékek léteznek. Lehet, hogy korábban Európa másokkal szemben határozta meg önmagát, de meghatározta önmagát. Lehet, hogy az egység kérdése igazán csak az európai elitet foglalkoztatta, de az egység gondolata létezett. Európának talán nincsenek mítoszai, mégis szinte mindenki ismeri Európé elrablásának történetét. Shakespeare, Beethoven, vagy Leonardo első sorban nem „európaiak” voltak, mégis büszkéek vagyunk rájuk, mégis a saját kultúrkörünkhöz tartozónak tekintjük őket. Európának tehát van közös múltja.

Európa jelene egyre inkább egyet jelent az Európai Unió jelenével. A Közösség lassan lefedi egész Európát – a politikai határok egyre inkább közelítenek a földrajzi, kulturális határokhoz. Ennek megfelelően az európai identitás jelene egyre inkább egyet jelent az uniós identitás jelenével. A Közösség sokat is tesz az Európával való azonosulás erősítése érdekében. Létrehozta, és jogokkal töltötte meg az uniós állampolgárság intézményét, közös szimbólumokat alkotott, bevezette az oktatási tananyagban az európai dimenziót, a Kultúra 2000 program keretein belül támogatja a kulturális együttműködést. Igyekszik megtalálni a kulturális örökség megőrzése és az új technológiák alkalmazásának támogatása között a kapcsolódást, fenntartani a folytonosságot, összekötni a múltat a jövővel.

És a jövő? Milyen lesz a jövő? Hogyan alakul ki az európai sorsközösség érzése? Egyrészt folyamatosan, évről évre, az integráció jogi keretei között, a közös cselekvésnek, az együttműködésnek köszönhetően. Másrészt egy olyan jövő, egy olyan eszménykép megalkotása, megvalósítása révén, ami kiváltja az európai polgárok elköteleződését.

En úgy képzelem el a jövő Európáját, mint egy színes összerakót, egy puzzle-t. Az egyes nemzetek az összerakó egyes elemei. Egyformán fontosak, s csak együtt alkotnak egészet. Ha bármelyik alkotóelem hiányzik, akkor pótolhatatlan luk tátong a képen. A közös cél: kirakni a képet. Ne hiányozzon egyetlen darab sem, se azért, mert nem akarják, hogy odatartozzon, se azért, mert nem akar odatartozni.

Az összetartozás érzését számos tényező erősítheti. A globális, környezeti problémák együttes kezelése, a szegénység elleni fellépés, a demokratikus értékek tisztelete, az emberi jogok körének további bővítése, és még sorolhatnám. Európának hinnie kell, hogy létezik a haladás, a fejlődés európai útja, hogy az európai

¹ József Attila: Thomas Mann üdvözlése.

értékek mára sem váltak meghaladottá, sőt erejükkel – a történelemben először – képesek a kontinens egyesítésére.

Európának hinnie kell tehát saját értékeiben, de nem értékei felsőbbrendűségében. Bár léteznek általános érvényű emberi értékek, ezek nem egyeznek, nem egyezhetnek meg az európaiakéval. Európa nem törekedhet saját értékeinek erőszakos terjesztésére, már csak azért sem, mivel így a pozitív azonosulás ismét kirekesztő, negatív identitássá válna.

Azt még egyszer szeretném hangsúlyozni, hogy az európai identitás, mint kollektív identitás kialakításában a három idősík egyformán fontos szerepet játszik. A jövőt meghatározó – az európai összetartozás érzését erősíteni hivatott – célkitűzések nem kizárólagosan európai célkitűzések. A múltban gyökerező gondolkodás-, viselkedésmódnak köszönhetően megvalósításuk azonban jellegzetesen európaivá válik. A jelen ugyanis csak a múlt ismeretében érthető, értelmezhető, a jövő pedig a jelen következménye, szerves folytatása.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BAKOS [1994] – Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések kéziszótára, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994, 332. o.
- BAYER [2001] – Bayer József: Európai kultúra – európai identitás. In: Európaiság, Politikai és morális kultúra, Szerk. Karikó Sándor, Áron Kiadó, Budapest, 2001, 23-40. o.
- BRYDER [1999] – Tom Bryder: A contribution from political psychology. In: European Commission – Forward Studies Unit. Reflections on European Identity, europa.eu.int/comm/cdp/working-paper/european_identity_en
- DE WECK [1999] – Roger De Weck: Neither Reich nor Nation – another future for the european union. In: European Commission – Forward Studies Unit. Reflections on European Identity, europa.eu.int/comm/cdp/working-paper/european_identity_en
- HELLER [INT] – Heller Ágnes: Európai identitás, modernitás és történelmi emlékezet (Internet)
- HUNTINGTON [1999] – Samuel P. Huntington: A nyugat nem egyetemes. In: Geopolitikai szöveggyűjtemény. Szerk. Csizmadia-Molnár-Pataki, Budapest, 1999
- JÓZSEF ATTILA [1983] – József A.: Thomas Mann üdvözlése, in: József Attila minden verse és versfordítása, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983, 425-426. o.
- JUDT [1996] – Tony Judt: Große Illusion Europa, Herausforderungen und Gefahren einer Idee, Carl Hanser Verlag, München, 1996
- KARIKÓ [2001] – Karikó Sándor: Az európaiság mint az individuum méltósága. In: Európaiság, Politikai és morális kultúra. Szerk. Karikó Sándor, Áron Kiadó, Budapest, 2001, 129-140. o.
- KARLSSON [1999] – Ingmar Karlsson: How to define the European identity today and in the future? In: European Commission – Forward Studies Unit. Reflections on European Identity, europa.eu.int/comm/cdp/working-paper/european_identity_en
- KISS [2000] – Kiss J. László: A nemzetállamtól az integrált nemzetállamig. Az integráció és a nemzeti érdekek viszonya. In: *Ars boni et aequi – Tanulmányok az ezredvég nemzetközi rendszeréről.* Szerk. Rostoványi Zsolt, Aula, Budapest, 2000, 292-313. o.

- KÓKAI [2001] – Kókai Károly: Európa mint filozófiai fogalom. In: Európaiság, Politikai és morális kultúra. Szerk. Karikó Sándor, Áron Kiadó, Budapest, 2001, 115-124. o.
- KOLLER [2000] – Koller Boglárka: Az uniós polgárok azonosságtudata. In: *Ars boni et aequi – Tanulmányok az ezredvég nemzetközi rendszeréről.* Szerk. Rostoványi Zsolt, Aula, Budapest, 2000, 314-322. o.
- LAROUSSE [1992] – Magyar Larousse Enciklopédia, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992, 2. kötet, 176. o.
- LEJEUNE [1999] – Claire Lejeune: From poetic citizenship to European citizenship. In: European Commission – Forward Studies Unit. *Reflections on European Identity*, europa.eu.int/comm/cdp/working-paper/european_identity_en
- MEIER [2001] – Christian Meier: Hol van az európai identitás? In: *Európai Szemle*, XII. évf. 2001/2, 55-70. o.
- MÜNCH [2000] – Richard Münch: Nemzetállam, regionalizmus és világtársadalom: az európai integrációs folyamat. In: *Az európai integráció társadalmi feltételei és hatásai.* Szerk. Lengyel György – Nagy Beáta, Aula, Budapest, 2000, 71-97. o.
- MÜNCH [2001] – Richard Münch: *Az Európa-projekt, Jószöveg tankönyvek*, Budapest, 2001
- ROSTOVÁNYI [1998] – Rostoványi Zsolt: Univerzalizáció vs. partikularizáció a kilencvenes évek nemzetközi rendszerében. In: *50 éves a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Jubileumi tudományos ülészek, 1998. október 1-3. (4. kötet)*
- ROSTOVÁNYI [2000] – Rostoványi Zsolt: Európaiság, európai identitás és az európai integráció. In: *Az Európai Unió Évkönyve 1999-2000*, Osiris, Budapest, 2000, 436-476. o.
- SMITH [1992] – Anthony D. Smith: National identities and „Europe”, National identity and the idea of European unity, in: *International Affairs*, Cambridge University Press, 1992
- SOÓS [2001] – Soós Edit: Az europánizáció hatása a regionális identitás fejlődésére. In: *Európaiság, Politikai és morális kultúra*, Szerk. Karikó Sándor, Áron Kiadó, Budapest, 2001, 95-104. o.
- SWEDBERG [2000] – Richard Swedberg: Az Európa-eszme és az Európai Unió eredetének szociológiai megközelítése. In: *Az európai integráció társadalmi feltételei és hatásai.* Szerk. Lengyel György – Nagy Beáta, Aula, Budapest, 2000
- SZABÓ [2001] – Szabó Tibor: Az európaiság és az olasz politikai-erkölcsi kultúra. In: *Európaiság, Politikai és morális kultúra.* Szerk. Karikó Sándor, Áron Kiadó, Budapest, 2001
- TÓTH [2001] – Tóth Tamás: Az európai identitás kérdőjelei. In: *Európaiság, Politikai és morális kultúra.* Szerk. Karikó Sándor, Áron Kiadó, Budapest, 2001, 65-80. o.

Egyéb internetes oldalak:

Az Európai Unió hivatalos honlapja: europa.eu.int

EUROBAROMETER 45: europa.eu.int/comm/dg10/epo/eb/eb45/eb45en/chap7.pdf

EUROBAROMETER 54: europa.eu.int/comm/dg10/epo/eb/eb54/eb54_en.pdf

A Kultúrponthoz iroda honlapja: www.kulturpont.hu

Publikálatlan forrás

Ambrus Judit diplomadolgozata – Ambrus Judit: *Az európai identitás, Külkereskedelmi Főiskola, 1999.*